

ÂŞIKLARIN DESTANLARININ SOSYAL TARİHE KAYNAKLIK ETMELERİ

**Aşıks' (Minstrel-Poet, Story Tellers) Destans and the Usage of the
Destans As the Source for the Social History**

**Poèmes épiques (Destan) des achık-s comme
les sources de l'histoire sociale**

Doç. Dr. Erman ARTUN*

ÖZET

Aşık destanları yüzyıllarca toplumun haberciliğini üstlenmiş, ezgiyle desteklenmiş şekil ve tür özellikleriyle günümüze taşınmıştır. Destanlar Anadolu'daki kültürel değişim ve gelişimin analizinde, söylendiği dönemin sosyal yapısını, halkın psikolojisini, düşüncesini, yaşayışını, inançlarını yansıtmaları yönüyle sosyal tarihe kaynaklık eder.

Anahtar Kelimeler

Âşık, sosyal tarih, destan

ABSTRACT

Legends of poets, with their form and genre supported by melody, have been the messenger of the society for centuries, and continued until the present time. In the analysis of the cultural change and development in Anatolia, legends function as a source of social history from the view point that they reflect the social structure of the period when they were told, the psychology, the beliefs, the way of thinking and the way of living of the public.

Key Words

Poet, Social History, Legend.

Sanat ürünleri, toplumun yapısından soyutlanamaz. Bunlar toplumsal ilişkilerden doğan olgulardır. Her toplumun kendine özgü acıları, sevinçleri, umutları, özlemleri kısacası kendine göre bir iç dünyası vardır. Bu iç dünyanın birikimleri sanat ürünlerinde dile getirilir. Edebi eserler, yaşayan kültür topluluğunun ortak dünya görüşüne ve değerler sistemine göre şekillenir. Aşıkların şiirlerinde Anadolu halkının dünya görüşünün yanı sıra estetik modelleri de temsil edilir (Artun 1996:295-298).

Âşıklık geleneği ve âşık şiiri sözlü kültür ortamının ürünüdür. Bağımsız bir sosyo-kültürel kurum kimliğiyle 16. yüzyılda başladığı kabul edilen gelenek, günümüzde de sürmektedir. Âşıklık ge-

leneği Türk toplumunun bütün sosyo-kültürel katmanlarınca özümsemiş, Osmanlı döneminden günümüze ortak kültürü oluşturan değerleri bünyesinde barındıran kurumlaşmış bir gelenektir (Çobanoğlu 2000: 1)

Âşık, hem döneminde hem de sonraki dönemlerde sesini geniş kitlelere duyurmuş bir sanatçıdır. Her edebiyat akımı gibi, âşık şiiri de kendi döneminin zihinsel atmosferinin bir sonucu olarak oluşmuştur. Âşık yaşadığı kültürel ortamla iç içedir, âşık şiiri toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Âşık destanları Türk milli edebiyat geleneğinin en eski şiir formlarından biridir. Ozan-baksı geleneğinden âşıklık geleneğine ve âşık şiirine intikal etmiştir (Ço-

* Çukurova Üniv. Türk Dili ve Ed. Öğretim Üyesi

banoğlu 2000:333). Âşıklar, toplumsal konuları en çok destanlarda işlemişlerdir. Günlük hayatın küçük olaylarından büyük sosyal hareketlere kadar destanlar her türden olayı içine alır.

Âşık destanları yüzyıllarca toplumun haberciliğini üstlenmiş, ezgiyle desteklenmiş şekil ve tür özellikleriyle günümüze taşınmıştır. Destanlar yeni yurt tutulan Osmanlı coğrafyasında oluşan kültürel değişim ve gelişimin toplumsal dokuya yansımaları sürecini yapısal ve işlevsel bakımdan anlaşılmasında ve tahlilinde birinci derecede kaynaklardır.

Destanları yalnızca edebi değer olarak alıp incelemek eksik olacaktır. Onları edebi yönlerinin yanı sıra tarihi ve estetik boyutlarıyla da incelemeliyiz. Bu yazımızda âşıkların destanlarını nazım biçimi, ezgi, işlev, anlatım biçimi ve temalarının dışında sosyal tarihe kaynaklık etmeleri boyutuyla incelemeğe çalışacağız.

Destanlar; bir kahramanlık hikayesini veya bir olayı anlatan âşıkların koşma nazım biçiminde yazdığı şiirlerdir, olaylar hikaye etme temeline dayalı olarak anlatılır. Âşığın yaşadığı çağdaki sosyal yapıyı belirlemek açısından önemlidir. Âşıklar destanlarında toplumu derinden etkileyen çeşitli olayları, hayat sahnelerini, yankı uyandıran savaşları, ayaklanmaları, kıtlık, deprem, yangın, salgın v.b. konuları işlerler. Anlatım biçimi hikaye etmedir (Yetiş 1994:202-204, Koz,1985:95).

Âşıklar destanlarında toplumsal, tarihsel, bireysel olgu ve durumlar karşısında epik-lirik olarak nitelendirebileceğimiz söyleyiş geliştirmişlerdir, halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında kültür taşıyıcıları olarak görev yapmaktadırlar. Âşıklar dışa dö-

nüktür, siyasal ve toplumsal olaylara karşı duyarlıdırlar. Onlar tanık olduğu, yaşadığı ve duyduğu olumsuz durumları yargılar eleştirir (Artun 2000 a:296).

*Çukurova Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. / Adana

Âşık edebiyatında destanlar tarihsel yönleri bulunan ürünlerdir. Fuat Köprülü destanların tarihi ve kültürel yapımızın araştırılmasında önemini vurgulayarak destanları siyasi tarih çalışmaları açısından belge kabul eder (Köprülü1981:192).

Destanlarda tarihi olayın geçtiği zamana ait yaşayış, düşünüş ve inanışların izleri vardır. Destanlar bu yönleriyle eski ve yeni kültür arasında bir bağdır. Destanlarda tarih kitaplarında yer almayan halkın duygularını buluruz. Destanlar toplumun değer verdiği kişi ve olayları anlatmaları halkın umut ve isteklerini yansıtmaları yönüyle hayata açık yapıya sahiptirler. Toplumlardan etkileyen savaşlar âşıkların şiirlerine de konu olmuştur (Koz,1985:96).

Âşıklar savaş konulu destanlarında katıldıkları ya da başkalarından dinledikleri savaşları kendi gözlem ve yorumlarıyla ele alırlar. Bu tür destanlar genellikle savaşa katılan veya kahramanlık gösteren kahramanların ağzıyla anlatılır. Savaşları konu alan destanlarda en dikkati çeken nokta, savaşların toplum üzerinde bıraktığı olumsuz etkilerdir. Kaybedilen vatan toprakları, yaralanan şehit olan askerler, geride kalan insanların acıları halkta derin yaralar açar. Savaş ekonomisi insanları zor durumda bırakır, bir çok değeri sarsar. Destanlar savaşların halk üzerindeki psikolojik ve sosyal etkisinin şiirleşmiş bir anlatımıdır (Özdemir,1991:53).

Destanlarda halkın devleti nasıl değerlendirdiğine dair ipuçları buluruz.

Âşıklar devletin iradeli, güçlü,adaletli, ordusu eğitilmiş ve savaş yeteneğine sahip olduğunu belirterek devletin bekası, kutsallığı düşüncelerini halka anlatıp Osmanlı Türk kültürünün oluşmasına olumlu katkılarda bulunmuşlardır. Devletin gücünün toplumun dayandığı ilkeler çerçevesinde biçimlendiği düşüncesi halka anlatılarak devlete bağlılık düşüncesi pekiştirilmiştir (Artun, 2000 b:347). Destanların arka planında dönemin sosyal, ekonomik çarpıklıkları, yozlaşan değerler karşısında farklı davranış biçimleri sergileyen kişiler vardır (Artun, 1996:177).

Kahramanlık konulu destanların büyük bir bölümünde tematik ve işlevsel süreklilik kuralı gereği ozan-baksı destan söyleme geleneğinin derin izleri vardır (Köprülü 1989:98). Anadolu'da destanların söylendiği sözlü destan söyleme ortamından İstanbul gibi üst kültürün yaşatıldığı kültür ortamlarında şehir hayatından kesitlerin konu edildiği tematik çeşitlenme görülür (Çobanoğlu, 2000:148).

Savaş destanları ordunun zaferi üzerine söylendiği gibi yenilgilerin acı veren yönleri, halkın üzüntüsü üzerine de söylenir. Bu destanlarda halkın çektiği zulüm ve kötülükler anlatılarak padişaktan yardım istenilir. Destanlar, toplumun değer verdiği kişi ve olayları anlatmaları halkın umut ve isteklerini yansıtması yönüyle hayata açık bir yapıya sahiptirler (Koz, 1985:104).

Âşıklar olayın ekseninin savaş, isyan vb. olmasına rağmen olayı bir tarihçi gibi anlatmaz. Sık sık olaya ilişkin düşüncelerini sıralar. Destanlar, tarihi bir olayın edebiyata yansımaları açısından önemlidir. Olaylar tarihi gerçeğe bağlı olarak anlatılır. Osmanlı dönemini konu eden destanlar, Osmanlı döneminin iç

yüzüne ait kesitler verir. Âşık, halkın olaya bakışını yansıtır. Bu yönüyle bu tür destanları, tarihe yardımcı kaynaklar arasına alabiliriz. Söz konusu destanlarda halkın Osmanlı devletini nasıl değerlendirdiğine dair ipuçları da buluyoruz. Halk Osmanlı devletini iradeli, güçlü, adaletli, ordusunu eğitilmiş ve savaş yeteneğine sahip olarak görüyor. Türklerde devlet kutsaldır. Halk, hükümdarı baba olarak kabul eder. Destanlarda padişah, adil, sahip-devlet olarak nitelenir.

Savaş gören veya birinden dinleyen âşıklar gördüklerini ya da dinlediklerini değiştirmeden söylemeğe dikkat ederler. Toplumun çok yakından ilgilendiren olayları anlatan destanlar birer tarihsel belge değildir. Onlarda insan ögesi, insan psikolojisi kaynaklandıkları olaylar kadar önemlidir. O nedenle destanları, esinlendikleri olayları sosyolojik açıdan iyi incelemek onları etkisinde kaldıkları yoğun birikimden arındırmak gereklidir. Ancak bundan sonra ne ölçüde gerçekçi oldukları görülebilir. Destanlarda toplumun sosyal yapısını, psikolojisini görebiliriz. Bu yönüyle destanlar sosyal tarihe kaynaklık ederler (Özdemir,1991:30-31)

Devletin görevleri, toplumun dayandığı ilkeler çerçevesinde biçimlenir (Bıçak,1998:88 92). Destanda savaşta yararlılık gösterenler sıralanır. Destanda kahramanlık gösteren Osmanlının simgesi etkin mutlak bir güç olarak çizilir. Onun kişiliğinde Osmanlının gücü anlatılır. İsyancılar küçük görülür, devlete başkaldırıların mutlaka cezalandırılacağı düşüncesi vurgulanır. Savaşların, isyanların halkın üzerinde derin izler bıraktığını destanda görüyoruz. Yazılı destanların geniş coğrafyaya yayılmaları halkı bilgilendirmeleri yönüyle işlevseldir.

Âşıklar destanlarda gördükleri, yaşadıkları ya da duydukları bir olayı bütün ayrıntılarıyla yansıtmazlar. Onlar olayla ilgili görüşlerini açığa vurup sıralarlar, savaş destanlarında gerçeğe bağlı kalma çabası gözlenir, gözlemlerini, duygulu heyecan dolu bir anlatımla dile getirirler. Savaş destanları bir tarihi olaydan kaynaklandıkları için gerçeklik payı vardır. Ancak destanlardan tarihi kaynak olarak yararlanırken dikkatli olmak gerekir. Diğer kaynaklarla da desteklenmedikçe destandan çıkarılacak bilgilerle tarihi olaylar hakkında kesin yargılara varmak yanıltıcı olabilir.

Tarih bilimi ve tarihçi belli bir topluma ve zamana bağlı geçmişini konu edinir (Bıçak, 1996:54-56).Yalnızca belgeleme dayalı bilgi, tarih bilgisi değildir. Tarih bilgisi geçmiş hakkında bağlantılı, ahenkli anlaşılır bir bilgi formudur (Thomson,1983:6). Tarihçi inceleme alanı olarak aldığı geçmişin bir kesitini bütün yönleri ve olgularıyla incelemek için yola çıktığında bütün teknikleri kullanır. Bunların yanı sıra sağlıklı bir sentez yapabilmek için her biri ayrı birer araştırma alanı olan sosyal bilimlerin bütün dallarına başvurma gereği duyar. Tarihçi araştırma alanına göre gerektiğinde edebiyat çözümlemelerinden de yararlanır (Vial, 1994:6).

Günümüz tarihçisi insanlığın dünden bugüne gerçekleştirdiği ve halen yaşamakta olduğu serüveni sorgulayıp anlamaya çalışmaktadır. İnsanlığın sorunlarını evrensel boyutlarıyla kavrama, aydınlatma çabası araştırmacıları disiplinler arası çalışmaya zorluyor. Tarihçi incelediği konuyu temellendirmek için tarihi kaynakların yanı sıra dini inançları, destanları, efsaneleri, evliya mekâbelerini hadisleri vb. kullanmalıdır. Tarihi bir olay kadar, olayın etrafını ören

psikolojik öğeler de önemlidir (Turan, 1978:37).

Geçmişin doğru bilgisi, bizi geçmişe ait ön yargılara tutsaklıktan kurtarır (Thomson,1983:6). Günümüzde bütün bilgilerden yararlanan, sentezci tarih anlayışı öne çıktı. Tarihçi yazılan bir dönemin sentezini yapabilmek için o dönemin insanının düşüncelerini bilmek zordur. Destanlar, halkın duygu,düşünce umut ve isteklerini yansıtmaya yönüyle sosyal tarihe kaynaklık ederler (Findley, 1998:28-31).

Halk kültürü ürünleri toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Toplum bilinciyle bu ürünler arasında bir bağ vardır. Bir tarihi olayın toplum üzerindeki etkisinin bilinmesi onu temellendirmekte önemlidir (Turan,1978:49). Halk edebiyatı ürünlerinde tarihi olayın geçtiği zamana ait, yaşayış, düşünüş ve inanışların izleri görülür. Tarihçi kayda geçirilmiş olguları, ulaşabildiği verileri belli bir düzene sokarak anlamaya ve açıklamaya çalışarak tahlil eder, senteze varır (Öz, 1998:53-59).

Sonuç:

Yazımızda sosyal tarihe kaynaklık edebilecek Prizrenli Âşık Ferki'nin 21 (Artun 2000 e), günümüz Adanalı altı aşığın 11(Artun, 1996:295-318), Âşık Esrari'nin 1(Artun, 2000 d:187-192), ve Âşık Şenlik'in 10 destanı olmak üzere toplam kırk üç destanı inceledik. Bu destanlardaki sosyal tarihe kaynaklık edecek öğeleri şöylece sıralayabiliriz.

1) Âşıklar savaş konulu destanlarında halkın içinde buldukları ortamı ve ruh halini anlatarak döneme ışık tutarlar.

2) Âşıklar; salgınları, büyük yangınları, depremleri konu alan destanlarında halkın durumunu, yaşanan felâ-

ketleri anlatarak döneme tanıklık ederler.

3) Destanlarda anlatılan şehir hayatına ait çarşılar, hamamlar, deniz hamamları, mesire yerleri, meyhaneler ve eğlence alemine ait kesitler yazıldığı zamandaki kültür hayatına ait ipuçları vererek şehir tarihi araştırmacılarına kaynaklık ederler.

4) Kışla ve şehir hayatını konu alan destanlarda o dönemin askerlik kurumuna, şehir hayatına ait belgeleri destekleyecek sosyal yapıya ait bilgilere rastlanır.

5) Sanat destanlarında o döneme ait halk kültürüne, zanaatlara ait değerli bilgiler bulunur.

6) Yemek destanlarında destanın söylendiği dönemin mutfak kültürü ve yemekleriyle ilgili zengin malzemeler yer alır.

7) Kan davası ve köy kavgalarının konu edildiği destanlardan o dönemdeki sosyal yapıyı,devletin yaptırım gücünü ve adaletin işleyişini öğrenilir.

8) İşgal altında kalan yörelerin kuruluş çalışmalarına ait belge nitelikli bilgiler bulunabilir.

9) Osmanlı'nın çöküş dönemindeki sosyal yapıya ait bilgiler edilebilir.

Kıscası destanlar; söylendiği dönemin sosyal yapısını, halkın psikolojisini, düşüncesini, yaşayışını, inançlarını, duygularını yansıtmaları yönüyle sosyal tarihe kaynaklık ederler diyebiliriz.

KAYNAKLAR

Artun (Erman), 1996 a, *Günümüzde Adana Aşıklık Geleneği ve Âşık Feymani*, Adana, Hakan Ofset.

Artun (Erman), 1996 b, "Adanalı Aşıkların Şiirlerinde Kıbrıs Barış Harekati", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 2-4, Gazimağusa.

Artun (Erman), 2000 a, "Osmanlı-Türk Kültü-

ründe Âşık Şiirinin Belirleyici Rolü", *Adana Halk Kültürü Araştırmaları*, Adana, Epsilon Ofset.

Artun (Erman), 2000 b, "Günümüz Adana Aşıklık Geleneğinde Nasihat (Öğütleme)", *Balikesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Balikesir.

Artun (Erman), 2000 c, "Adana Aşıklık Geleneğinde Yiğitleme (Yiğit Üstüne Türkü)", *Adana Halk Kültürü Araştırmaları*, Adana, Epsilon Ofset.

Artun (Erman), 2000 d, "19.yy.Osmanlı Dönemi Ortadoğu'nun Sosyal Tarihine Bir Kaynak:Âşık Esrari'nin Vehhabi Destanı", *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, S.23, Ankara,Ürün Yay.

Artun (Erman), 2000 e, "Prizrenli Âşık Ferik'in Destanları ", 3. *Uluslararası Kıbrıs, Balkanlar,Avrupa Türk Edebiyatları Sempozyumu Bildirileri*, KKTC.

Bıçak (Ayhan), 1996,"Tarih Biliminde Tarih Bilincinin Yeri ", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ağustos, S.32, İstanbul.

Bıçak (Ayhan), 1998, "Kültür Medeniyet İlişkileri ", *Türk Yurdu* C.18, S.127-128, Ankara.

Çobanoğlu (Özkul), 2000, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara, Akçağ Yay.

Findley (Carter V.) 1998,"Tarihçinin Diyalektiği ", *Toplumsal Tarih*, Eylül, S.57, İstanbul.

Koz (M. Sabri), 1985," Âşık Edebiyatında Destan ve Destan Konuları", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler 2*, Konya.

Köprülü (M. Fuad), 1981,"*Türk Edebiyatı Tarihi*", İstanbul, Ötügen Yayınları.

Köprülü (M. Fuad), 1989, *Edebiyat Araştırmaları 1*, İstanbul, Ötügen Yay.

Öz (Mehmet), 1998," Osman Turan'ın Tarih Metodolojisi", *Tarihçi ve Tarih İlişkileri*, Ankara.

Özdemir (Fuad), 1991, " Anadolu Destanlarının Biçimleri ve Çeşitli Temaları", *Anadolu Destanları*, Ankara.

Thomson (Davut),1983,*Tarihin Amacı*, İzmir, Ege Ün. Yay.

Turan (Osman),1978,*Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul.

Vial (Eric), 1994,"Tarihin Konusu ve Yöntemleri",*Thema Larousse*,İstanbul.

Yetiş (Kazım), 1994," Destan", *TDV İslam Ans.C.6*, İstanbul.